

ները տեղական Շի ձայնը չունենալով՝ զայն կը բացատրէին նաեւ չով, ինչպէս Խիւռք (Կիլեկիա) = ասուր. Chilakku, արամ. Hélek¹: Եւ թէ Խառաօնք կը համապատասխանէ “Հատտինի այնպէս, ինչպէս Առաջառք ասուրական “Լուկակինի²: Ասոնց վրայ աւելցընենք նաեւ Առտիո ձրչու, որ երբեմն գրուած է նաեւ չառտիոս ձրչու³: Հին ատեն այսպէս կը կոչուէր կորսիքայի հիւսիսային արեւմտեան ծայրը եւ կը համապատասխանէ այսօրուան Punta d'Alejolsի:

Այս փաստերը մեզի իրաւունք կու տան հաստատելու թէ Հայ եւ Հատ անուններու նյունացումը զիտական հիմ՝ ունի եւ իմ կարծիքով այլ եւս տարակուսի տակ չէ կարելի ձգել: “Հատտինին կամ “Հատտինին վերջընթեր տին հայերէնի մէջ յ ի շըլումը տիրող օրէնք է հայերէնի համար: Այս տեսակէտով նոր փաստ Մ'եւս կ'ընձեռէ մեզի հատերէն “առնումին բառը, որուն սահմ. ներկ. եղակին կը խոնարհի այսպէս. “առնումի, առնուսի, առնոււոի, այսինքն՝ առնում, առնուս, առնույ. յն այժմ հայերէնի մէջ այլեւս չի գործածուիր, ի բաց առնուվ -ալ վերջաւորութեամբ բայերը, որոնց մէջ տակաւին գործածական է: Հոս բնականաբար առարկութիւն կրնայ ըլլալ, որ եթէ Հատի եւ Հայ անունները իրարմէ ծագած ըլլալու են, ինչո՞ւ Ադդիս, որ իր կարգին նոյն է հատական Հատտի աստուծոյն հետ, Հայ դիցարանութեան մէջ իր համապատասխանը ունի Արայ Գեղեցիկ, եւ ոչ թէ Հայկ (Հայ-իկ): Սակայն մտադիր կ'ընեմ որ մեծ սիսալ կը գործենք, եթէ Ադդիսի անուան հարցը անոր առասպելին հարցին հետ նոնացընենք: Առասպելը իր ընդհանուր գծերուն մէջ հին է, բայց դրական որեւէ փաստ մը չունինք հաստատելու համար թէ նաեւ ամենահին անցեալին մէջ Ադդիս եղած է խնդրոյ նիւթ առասպելին ներկայացուցիչը. իմ կարծիքով այսպիսի լըմբոնման մը հակառակ կ'ելլեն Ադդիսի յարեւնման Բերինոսի մը գոյութիւնը պոտտական Հերակլեայի մէջ, Պղատոնի Երոս Պամիկւլայի մէջ, Պղատոնի Երոս Պամիկւլայի մէջ եւ ինքնին իսկ Փոխւգիայի Սաբագիոս աստուածը, որ շատ տեսակէտով Ադդիսի կը մերձենայ:

ԴՐԱՑ. Հ. Ա. ՄԱՏԻԿԵԱՆ

¹ ԱՅ. Տ. 9 Տ. Հման. հաեւ Ենուեն, Zeitschrift für Assyriologie, VI, 68. Տաշեան, Հայկաբանութիւն, էջ 234.

² Ptol. III, 2, 3.

ԺԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՑԱՐՉՈՂՈՅ ՎԵՃՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԵՊԻԻ ՔԷՕՄԻՒՐՑԵԱՆ

(Ծարունակութիւն)

Գ. Լ. Ո. Խ. Զ.

ՏՈՂ. 6. Ա. Հատորին սկիզբը գրուած բռվանդակութեանց ընդհանուր ցուցակին մէջ “Դիկամունք Հրէից հարսին, որ գնացեալ ի մատրան իննդրել զկաթն եւ զկողի, եւ որպէս լինիլն նորա” Վերնագրով առանձին հատուածը որ գուրս թողուած է ձեռագիրը լնդօրինակողին կողմէն, կը կարծեմ թէ այս տողին յաջորդական եղած պէտք է ըլլայ:

ՏՈՂ. 12. “Հայր իմ պատուական” խօսքը, իրեն հետ կամ ուղեկից եղած Վարդան բարունիին համար է, իսկ “որպէս յառաջն յիշեցի” ով՝ Գ”Դ գլուխին 10—20 տողերուն մէջ պատմածը կ'ուժէ յիշեցնել:

ՏՈՂ. 15. Հոս “Մահ” բառով ժանտախտի համաձարակը կը զգացունէ:

ՏՈՂ. 45. Հոս Ներեմիայի յիշած կղմինսոր շինող շինականները Ակնցի Հայեր եղած են, ինչպէս կ'իմացուի նաեւ Գր. Վ. Դարանաղիի Յիշատակարան ժամանակագրութենէն, ուր կ'ըսէ “Նա աստուածային բազմապատիկ օրհնութեանց միշտ եւ հանապազ մեր ակնցիքն որ ի խասզեղն կու լինին եւ քիրամուազործք են¹”:

ՏՈՂ. 47. Այս Հարմանլար կոշուած վայրը, մինչեւ ցարդ կայ, կղմինսորի եւ աղիւսի գործարաններ են ամբողջ եւ թուրքերէն՝ հարման անունով կը ճանցուին անսնք: Եղ ելլերմն որ այդ հարմանները մեծագոյն մասամբ Հայերու կը պատկանէն, բայց ներկայիս՝ Հայերու ստացուածք՝ հոն գրեթէ գոյութիւն չունի:

ՏՈՂ. 49. “Հասքէօյ” Գիւղ մ’է, Ասկեղշ ջեւրի աջ եղզին՝ Պատէմլիք եւ Ջրսալլը կոշուած երկու ըլլակներուն վրայ, Եյուպի եւ Պահարիկի գէմը: Այս գիւղը ի սկզբան շատ քիչ թուով Հայ բնակիչ ունեցած է, ինչպէս Երեմիա Զէլէպի ալ կը յայտնէ 50րդ տողին մէջ՝ ըսելով, “ուր հայր են փոքր բնակեալք”:

¹ Ժամանակագրութիւն Գր. Վ. Դարանաղիի Հարման Ակնցի Վեսորոպ Վ. Նշաննեանի, Երուսաղէմ 1915, էջ 190 եւ Բանտաք, Պարիս 1901, էջ 152⁴.

Աղիսա շինող կամ կղմինարագործներ էին այս Հայերը, որոնք Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եւ կեղեցին 1692ի շուտափոյթ վերաշինութեանը հզօր սատար հանդիսացած են մեծաքանակ աղիս եւ կղմինար նուիրելով եւ զանոնք շինութեան վայրը իրենց ծախովը հասցնելով, ինչպէս կը պատմէ այնչափ գովեստով Գր. Դարանաղցի¹: Հասքէօյի Հայերը աղջմատեղի չունէին դեռ այն ատեն եւ հոգեւոր միմիթարութեան համար ստիպուած էին Պալաթի եկեղեցին երթալ²: Ս. Հրեշտակապետի նուիրատուներու դասկարգէն էր՝ Խօճա Վահրամ, որուն որդին Յակոբ Դապիր 1634ին ընդօրինակած է մագաղաթի վրայ ամենագեղեցիկ նկարներով Յայսմաւուրը մը, զոր կը պահէ ցայժմ խնամով Պալաթի եկեղեցին³:

Հետզետէ սակայն, Հասքէօյի մէջ շատցած են Հայերը՝ բնիկ թէ եկ, եւ իրենց հոգեւոր պէտքերուն համար ունեցած են մասնաւոր քահանայ մը Տէր Խաչատուր անունով, որ 1703ին իր բնակարանին մէջ Ս. Եղիայի նուիրուած մատուռ մը կը բանայ⁴: Գրեթէ քառորդ դար մը իւր ժողովուրդը այս խեղճուկ մատուռին մէջ հոգեւորապէս միմիթարելէն յետոյ, Տէր Խաչատուր 1728ին՝ Կոլոտ Յավշանէսի Պատրիարքութեան ժամանակ, իրեն օգնական առնելով Զարդար օղլու Մարտիրոս անուն անձը եւ ուրիշներ, կը յաջողի՛ հակառակ մեծամեծ դժուարութիւններու, հիմնել Ս. Ստեփանոս անունով եկեղեցեակ մը փոխան Ս. Եղիայի մատուռիկին:

Նորաշէն եկեղեցին իր փայտաշէն վիճակով դարու մը չափ կը տեւէ, յետոյ՝ երբ հետզետէ չոջ ամիրաներ եւ ուրիշ երեւելի Հայեր Հասքէօյը իրենց բնակավայր կ'ընեն, անոնց շնորհիւ կը վերաշինուի այն փառաւոր՝ 1830—1831ին, Կարապետ Պատրիարքի օրով⁵:

Այս Եկեղեցւոյն առաջին եւ վերջին շինութեան Պատմութիւնը մանրամասն կերպով գրած է 1831ին, Կ. Պոլսեցի Տէր Գրիգոր Վարդապետը, որ այն ատեն Պալաթի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին Քարոզիչ եղած է, եւ որ՝ Կ. Պոլսոյ Կարապետ Պատրիարքին ալ եղբայրն էր:

¹ Ժամանակակրութեան Գր. Ա. Պարտականցու, Երևան 1915, էջ 190 եւ Բանասէր, Պարփա 1901, էջ 152:

² Աշխարհագր. Զարէց Խառնոց Աշխարհէ, Հ. Պ. Ինքնանի, Համար Ե, էջ 177:

³ Տարբաց Աղբ. Հետանդասոցին, 1901, էջ 93:

⁴ Տարբաց Աղբ. Հետանդասոցին, 1909, էջ 61:

⁵ Պատր. Հայոց Աւետիս Պետրոսին, Կ. Պոլս 1871,

էջ 238 եւ էջ 484: Տարբաց Աղբ. Հետանդասոցին, 1900,

էջ 162—163 եւ 1901, էջ 192 եւ 1909, էջ 66:

Ս. Ստեփանոսի եկեղեցւոյն այդ Պատմութիւնը քովս է. Ճեռագիր է եւ այլեւայլ գրութիւններու հետ ամփոփուած է բարակ տետրի մը մէջ: 1860 կամ 1861 թուականներուն գնած է զայն Հայրս, որ ինքն ալ Հասքէօյցի ըլլալուն, մասնաւոր գուրգուրանքով մը կը պահէր իր ծննդավայրի եկեղեցւոյն հիմնարկութեան եւ շինութեան վերաբերեալ այդ գրուածը: Այս Զեռագիրէս էր՝ որ Հրանտ Աստուր կը պատրիարքներու վրայ ունեցած իր աշխատութեանը համար քաղեց շատ տեղեկութիւններ, ինչպէս կը գրէ ինքը¹:

Կարեւոր կը համարիմ հոս ամբողջութեամբ մէջ բերել Գրիգոր վարդապետի այդ աշխատութիւնը, որ է հետեւեալը.

Վասն ստանալոյն Հայոց ղժամատեղի ի խասգիւղ

“Մինչ ի թուականիս մերում ՌՃՇԲ (= 1152 + 551 = 1703), մէ գոյր Եկեղեցի Հայոց ի Խասգիւղն, բայց էր անդ հանճարեղ Քահանայ ոմն Տէր Խաչատուր անուամբ, որ ի տան իւրում զմանկունս վարժէր: Սա բազում վաստակօք ի նոյն ամի Յուլիսի 10 սկսաւ ի տուն իւր առնել զժամակարգութիւն, եւ կոչեաց զանուն տեղոյն յանուն Ս. Եղիայի, ուր ժողովեալ զժուզվարդն միմիթարէր զամն իրբեւ իւ: Եւ յետ նեղեց այլազգեաց Հրապուրմամբ չարին՝ շինեաց զեկեղեցի յանուն Արբոյն Ստեփաննոսի, ունելով ընդ իւր օգնական Զարդար օղլու Մարտիրոսն եւ զայլս, զոր Վահելեցին Հայք մինչ ի թուականիս մերում ՌՄՇՃ (1279 + 551 = 1830), զորց վկակատարն տես յառաջիկայ պատմագրութեան”:

Պատմութիւն, Գ. Պ. Փառաւաւոր շինութեան Սբ Ստեփանոս Եկեղեցւոյն՝ որ ի խասգիւղ:

“Էր ի Խասգիւղ Փայտաշէն Եկեղեցի իմ Հայոց յանուն Արբոյն Ստեփաննոսի նախավկային, զոր բազում վաստակօք եւ մեծաւ տաժանմամբ էին հնարեալ վերցիւեալքն, բայց ի վախրէին չէին զերծուցեալ, վասն որոյ յամենայնում ամի բաց ի հրձարէէն՝ զայլ կաշուս տային վախրէի առ ի դառնալոյն տեղուց յէկեղեցի, եւ երբեմնագես զբազում գրամն տային խարճի Փերաղի միթէվէլոյն՝ զի փոփոխեցեն զանուն անուանեալ տեարցն ի մոջէ ի միւսն. վասն որոյ բարեպաշտոն ոմանք ի ներքուաս հոգւոց յոյժ ցաւագնէին վասն ի զուր մըսն ի միուց ի միւսն ժամանակն Տեւեաց այսպէս զբազում ամն մինչեւ ի ծագիլ անդ մեծահաւատ Թերքանց մշէն Արքահամ յարգուպատիւ ամիրայի, որ եղեւ միթէվէլի Եկեղեցւոյն: որ ոչ որպէս զանցեալոն զանց առնէր, այլ զամ հոգսն իւր ի բաց ընկեցեալ միշտ ընդ միտս իւր վարանէր, թէ որով կերպիւ արդեօք զերծուցէ վկակապէին ի վախրէին: Զի յարժամ տեսանէր զհոյակապ եւ զմեծածախ տունն իւր ազատ ի վախրէին՝ եւ տունն Այ գերի անօրէն վախրէին, ի սրտէ հոգւոց հանէր: Եւ մինչ յայսպիսի խորհրդեան էր, ի վերին

¹ Կ. Պոլսոյ Հայոց Եւ Էրէց Պատրիարքութեան Տարբաց Աղբ. Հետանդասոցին, 1901, էջ 192 Տնթ.:

հնամեցն հուրն սիրոյ Եկեղեցւոյն անկեալ ի սիրտ ումանց բարեպաշտօն անձանց տեղւոյն՝ վառեաց փորփոքեաց իրեւ զրոց, ուստի Եկեալ միաբանեցան ընդ Արքահամ ամիրային ի կատարել զմեծ գործն այս: Իսկ ի թուականիս մերում ՈՒՄՀՁ (1276 + 551 = 1827) ի թագաւորուեան համար աղայն էր Մահմուտ Էֆէնտին, եւ ի վէղերուե Սէմիմ փաշային, եւ ի մալյաութեան Եկեպու Հայել փաշա զատէ Ռէշտու Էֆէնտիյին, որ յաւուրո նց մէյմար աղայն էր Մահմուտ Էֆէնտին, կարողուեն Այ ել ի զլուսի ի յաւագ շարաթու եւ իստիպտալ եղեն Եկեղեցւոյն խուցն, դպրատունն, ընդ այս եւ հինգ տուն եւ պախրի մաղաղայն: սոքա ներքն ազատեցան ի վախբէն օրհնեալ է Ած: Իսկ իրեւ ետես զաւարտումն զայնպիսի դժուարին գործոյն ուղրմուեն նայ կատարեալ ոչ շատացեալ նովւ խորհէր ընդ միտու իւր ի հիմանց նորոգել զեկեղեցին, զի լից յիշտակ մեծ եւ անջնջելի եւ պայծառուի ազգիս Հայոց բայց հինգ մահագուշակ ամիտին պաշարեալ զնովաւ լինէին արգել ածահաճոյ գործոյն այնորիկ: Իսկ իրեւ մահն անողորմ յանդիման իւր՝ կոչեաց զամաս յերեւելի արանց, եւ կտակ արար առաջի նոցա՝ զի մի իսափանեցեն զնորհուրդն, այլ յառաջ տարցեն Ավ. եւ զրազում գրամն թողեալ վն շնուե Եկեղեցւոյն՝ հանգեաւ իսալալուե ի Քն ի նոյն ամի մայիսի 30: Ապա յարգելի անձինք տեղուցն ի մի վայր ժողովեալ ընտրեցին միւթէվէլի զհարազատ եղբայր լուսահոգւոյն զմհի Երամ ամիրայն, որ հանդցյն եղբօրն առաւել ջանայր նորոգուե Եկեղեցւոյն, մանաւանդ զի զփափագ հանգուցելիցն լոցուցէ: Սա ի ՈՒՄՀՁ (1277 + 551 = 1828) թուականին քակեաց զուունն իլամով՝ որք էին կից Եկեղեցւոյն, զի ի զիվող ժամու խառնեցէ յեկեղեցին, եւ ի տեղի նորա կուտեաց զրազում քարինս. յայնժամ տեսեալ զջերմեռանդ սէր նոր այլոց ածասէր ամիրայից (որոց ոմանք էին ի ժանութիցն աշխային, եւ ոմանք նախարարաց նորին), որք են սոքա. Քն սզօր Յարութիւն Ամիրայն Պէզմէնան.

Խայմախամի Սարրափ Կէշէշեան մհի Պոզոս Ամիրայն:

Պաշութեռու պաշէ Սիմոն Ամիրայն.

Արքունի Ճարտարապետ Գրիգոր Ամիրայն.

Ճանիկ Ամիրայն.

Փիշմիշեան Միքայէլ Ամիրայն.

Քեահեա ամիրայ Կարապէտ Աղայն.

Նորատունկե մն Յարութիւն Ամիրայն:

Միաբան եղեալ ամին ուխտեցին առ ի շինել զեկեղեցին: Բայց զպատճառ իմ որոնէին արդ առնելոց յարբանանն եւ ոչ գտանէին, զի ըստ իւրամ քանակուե տակաւին ամրող կայր Եկեղեցին: Իսկ Ամենողորմ Արարշին տեսեալ զամենաբարի ջան նոցա՝ զծայր գթշն եցոց, որ ի մուում զիշերի անկաւ ինքնին ի վայր քիւ Այ սաշախ տաճարին. եւ վլոց զիշ իւր եղեալ փորբիկ մատուռն՝ որ յանուն սիրն Յակոբայ Մթքնայ Հանիկին էր կառուցեալ: Այն եղեւ իրեւ ի թիւ Հայոց ՈՒՄՀՁ (1278 + 551 = 1829) ի Սիմոն 1, պատկերն առուրն Երկուշարթի, եւ էր տօն Ստեփանս սոսի ՈՒնեցոյն: Այն եղեւ իրեւ՝ երկեան ի վտանգէ. վայ յայնմ առուր զիահ եւ զկարաւին եւ զմեծ անօթան ժողովեցին եւ փակեցին զլուուն Եկեղեցւոյն, ապա իսուր հուրդ արարեալ ընդ վերցիշեալ յարգելեաց յԱծ յուս ապավ՝ ետուն արդ առնել թագաւորին՝ ի ձեռն Կարապետ Պատրիարքի:

Իսկ ողորմութքն Այ շարժեցաւ ի գութ սիրաթագաւորին, ուստի ոչ թափեաց զոգի տառապեալ Աղնգին Հայոց յամցուցանելով՝ այլ փութով հրաման ետքէ քը առնել Եկեղեցին ի խայմախամուե Ռէշիտ փաշայի Աշմէտ խուլիսի կուկեցելոց, եւ ի մեյմարուե Յակեղեցին, եւ ի մոլլայուե Էյիպու, որք եկեալ ըստ հրմին արբային ի յարբունական գրանց միւվէլայ կուկեցեան, ի Սեպ. 17 յաւուր Դշ. ի քէֆչ արարին զիահստեալ Եկեղեցին. բայց զտաճկաց ինդրեցին զքանի մի վկայս, զի վկայեսցեն զառաջին որպիսուե Եկեղեցւոյն: Յայնժամ բարեպաշտօն անձինք սմանք աստ եւ անդ փութացնաւ գտին չողքորդելով զքանի մի բարեխառն այլազգիս իման եւ զհասարակ տաճիկս, որք եկեալ վկայեսցեն վն Եկեղեցւոյն ըստ կամաց մերոց:

Իսկ ի Հոկտմ. 9 պատկեր աւուրն էր եշ, եւ Տօն Պանդալիսի բժշկին, զփերման շինուե բերեալ ընթերցան ի գաւիթ Եկեղեցւոյն ի վեցերորդ ժամուն ի լուր բազմուե այլազգեաց որք չուրչ զնովաւ կային հաւաքեաւ: Յայնժամ յուսապատուր ինդոթեամբ փութով սկսան քակել, ընդ որում զնուցն եւ զդպրատունն, եւ զերկուս փոքր տունս ի հիւսիսոյ կողմանէ: Եւ Ճարտարապետ Սի Եկեղեցւոյն էր Խալքայ Ամիրայի փեսայ Յօհաննէս աղայն՝ որ զՍի Խաչ Եկեղեցին շինեաց յիւսկիւտար:

Եւ ի Հոկտմ. 17 օրն ուր. ընդ ժամուն շրջապատի հիման պահպանին ասացին քարոզիչ Թագէսս վրպտն, աւագ Տ. Գրիգորն, եւ աթոռ. մհի Տ. Կիպոն եւ զիմի երին: Եւ ի նոյմ. 5 օրն Դշ. ի մէկ եւ կէս ժամուն արեւմտեան կողման հիմն տաճարին օրհնեալ բացին: Եւ ի Նոյ 9, օրն կիւրակէ աւագ Տ. Գրիգորն գնացեալ փութով երեւ ի Սի Հըշտկպա Եկեղեցւոյն զՍիրչն Պատրիարքն, որ ի պատճառ Տօնախիրութե Եկեղեալ էր անդ: Իսկ ի միւս օրն՝ որ էր բշ. ի եւ տօն աւուրն ՈՒելիստոնի Անտիոքյ Հայուապետին, երկրորդ եւ կէս ժամուն Պատիկա աւագիւրդն եղեալ ի Տանէ Աբրահամ Ամիրայի հանդերձ վարդապետոք եւ քահանայիւք խաչեւ եւ Եկեղեցական զարդուք եկն ի տեղին Աւետ գրան տաճարին եւ զքսան եւ չորս քարինս էած յանուն առաքելոց եւ աւետարանչաց, բայց որոց մինն էր յանուն Արքն Գրիգորի Լուսաւորչն մերոյ, զոր զնելոց էին ի հիմունն չքնարագեղ տաճարին եւ մատրանց:

“Օ ծեալ քարանց կնքահաբքն են

այսոքիկ:

“Յօհանն Աւետին Եկեղեցեան մհի Պոլոս աղայի թոռն Աւետիս աղայն.

Գրձել յօհանն Աւետ” մհի Երամ ամիրայի որդիիքն Գ. Էորդ

եւ կիպտ աղայն:

Գրձել յօհանն Աւետ” Մեհանէմի մհի Մարտիրոսն.

Ղուկաս Աւետն” Աւաճամի Պետրոստեան Սարափ Գէորգ աղայն:

Գրձել Պատիկա Աւետն” Եկեղեցական աղայիքն.

Մատթէսու Աւետն” Պուռաւացի Սերոբէն.

Գրձել Մատթէսու Աւետն” Եղիա Զէլպիկի որդիքն.

“ Փակորճան աղայն.

Մատթէսու Աւետն” Փակորճան աղայիքն.

Պետրոս	Առաքելոյն	Միսարք աղայն .
Պօղոս	"	Աշա Պօղոսն .
Յակոբոս	"	Պալմարանցի մհեր Յակոբ աղայն .
Թօմայ	"	Աճրէլշմէնեանն .
Անդրէաս	"	Բարունակ աղայի որդին .
Փիլիպոս	"	Արքիարեան թռունկն .
Յակոբոս	Ալիքեանն	Սրբազան Պատրիարքն .
Թադէոս	Առաքելոյն	Խալֆայ ամիրայն .
Մատաթեայ	առաք"	մհեր Պօղոս ամիրայն .
Սիմօն	Կանանցացւոյն	մհեր Երամ ամիրայն .
Բարդուղ "	առաք"	Բարունակ ամիրայն .
Դրիգոր	Լուս"	Եալբուղեան Յարութ ամիրայն :

Յորոց զվեցն եղին ի հիմն աւագ դրան յայն օր,
եւ զմացեալսն պահեցին իւրաքանչիւր պատշաճաւոր
տեղւոջ . եւ ի մնացելոց վեցն յաւուր տօնի Նախավկային
ընդ առաջնոյն մծծաւ հանդէսիւ աղօթիւք եւ երգօք
հօգեւորօք եղին ի հիմն դրան աջակողմեան մատրանն .
սոյնպէս եւ չորսն յաւուր տօնի որդւոցն Որոտման ի ձաւ-
խակողմեան մատրանն . նոյնպէս եւ զայլն եղին ի սե-
ղանսն, ըստ ցուցակի Խորհրդոյն : Եւ ոսկ նբ շինուե եկե-
ղեցւոյն եղեն պատճառք նոյնպն օծեալ քարանցն եղեն
կնքահարք :

Այսուհետեւ անդ էր տեսանել զմենծ սբանչեխս, զի անզգայ տարերք եւս զբնական բարօ իւրեանց յայլ իմ կերպ փոխեցին ի գիւրու՞ի շնուռե, զի հողմն հարաւային հնչեալ՝ զերկիրն ջերմացուցանէր: Արեգակն զօրէն ամառան զմառագայթ իւր արձակեալ՝ զօդն պարզ կացուցանէր, եւ ամպն ոչ անձրեւէր, եւ եթէ երբեմա. պէս եւ այն ի գիշերի, օրով զշինողն ի գործոյն ոչ արգիլէր:

Ով պանչելեացս՝ զի ով էր տեսեալ, թէ ի
մէջ ձմեռան այնպիսի ջերմ եւ պայծառ աւուրբ եղեալ
է, բայց միայն եղեւ ի շնոր ե տանն այ, եւ ի պատիւ
փառաւ որագոյն վկային Սբ Ստեփանոսի: Իսկ յորդամ
քարձրացեալ հիմունք տաճարին՝ եղեն հւար յատակի
նորին՝ զբաղգաւոր քարինս երանեալ մոռելոց ի գերեզ-
մանաց բերեալ՝ եւ զաւելորդսն տաշեալ որմունս արա-
րին: Ով զարմանակեացս, որ ի քարինս եւս գտանին
ունօղք զբարձումն յանարդուե ի յարդուի եւ ի պա-
տիւ մեծ: զի՞նչ քան զայս պատիւ մեծ՝ որը երբեմն ծած-
կոյթ էին ոօկերացն մեռելոց՝ այժմ եղեն տեղի երկրպա-
գուե ճշմարիտ հաւատացելոց, ըստ Կարեկ¹, զի ի հա-
մորէն քարինս նըր Քն երկրպագի: Եւ ումանց ննջեցելոց
քարինքն ի շրժունս կիսագմբեթի խորանին կարգաւ բո-
լորեալ՝ բաց ի յիշատակուե սարկաւագացն զյաւե-
լուած յիշատակութիս ընկալան. վն զի անուանք նոյս
փոխանակ ի վր քարանց բոլորագրեցելոց ի գիրն կենաց
գրեցան: Եւ այնպի կանգնեցին կառուցին զզարմանաշէն
տաճարն Սբին Ստեփանոսի ի պարծանս ազգիս Հայոց
քարձրակառոյց եւ հոյակապ, որ յամ կողմանց երեւիւը
յաշն ամցուն տեսողաց՝ եթէ թշնամեաց եւ եթէ ըրեկց,
ըն Տռն բանի, ոչ կարէ քայլաք թագչիլ՝ որ ի վր լե-
րին կայցէ, քարայտակ կամարակապ խորհրդաւոր եօթն
գրամէ եւ զվերնատունքն ընդ միմամբը լուսամտիւք: Իսկ ի նորոգիլ տարւոյն եւ ի յաջորդել ԱՄՁ (1280 +
551 = 1831) թուականին, ի շորսն Յուլիսի օրհնեալ
օծին եւ զանմահ պատարագ մատուցին, զմիջինն Տռն
կարապէտ Սբքին Պատրիարքն, զաջակողմեանն Ածա-
տուր Եպիկոպոսն, եւ զծախսակողմեանն Երեմիա Եպիկո:

Եւ ապա նաւակատիս մեծ արարեալ վն այնպիսի սքանչ չելի շինուել՝ հոգւով եւ մարմնով ուրախացան ազգովին ։

Երբ սոյն պատմութիւնը կը վերջացնէ,
ներքեւը Գրիչ Վարդապետը իր ստորագրու-
թիւնը կը դնէ սապէս.

“Այս շինութե՛ յորժամ եղեւ, ես Գրիգոր առաքան վերդպատ Պալեցի՛ եղբայր Արքա Պատրիարքի, առ ի չգոյէ բանիբուն վերդպատաց էի քարոզիչ ի Պալատ Արք Հեղափոխ եկեղեցին, յորում գրեցի զայս պատմութիւնս շնութե՛”:

Ինձ այնպէս կը թուի թէ գրիգոր Վարդապետ Խասդիւղի եկեղեցւոյն սկզբնական շխնութիւններու պատմութիւնը քաղած ըլլալու է այն Զեռագիր Յիշատակարանէն, զոր Կ.Պոլսոյ Սուլինանդակ թերթը ծանօթացուց 1900ին եւ զօր շարադրած է, յայտնի չէ թէ որ թուականին, քաջ նօտար Աքրահամ' Յովհաննէսնեան, դպիր ի դպրատանն Խասդիւղի¹:

Աբրահամ դպիր ժամանակակից մ'էր
թերեւս Եկեղեցւոյն 1728ի շինութեան. Աբրա-
համի գրածը Գրիգոր Վարդապետ իւրացընելով,
զայն նորէն խմբագրած է անշնուշտ, եւ չետք
աւելցուցած 1830ի վերաշինութեան մանրա-
մասն նկարագրութիւնը. միայն՝ գիտնալ պէտք է,
որ Կոտար կամ դպիր Աբրահամ իւր գրութեան
մէջ 1728ի շինութեան հրամանը առնող Հայ
Մալ կը յիշատակէ՝ Թէվէքէլլի օղլու Յա-
րութիւն², զըր Գրիգոր Վարդապետ կը մտնայ:

Խասգիւղը Ս. Ատելիանոս Եկեղեցւոյ մասին Սարգիս Գպիր Սարավ Յովհաննէսնեան եւ Հ. Գուկաս Վ. Ինձիճեան ալ գրած են փոքրիկ աեղեկութիւններ. Առաջինը՝ Կ'ըսէ՝

Եւ Եէնի Մահալլէն Հայոց, ուր բնակին Հայք,
եւ ունին այժմ Եկեղեցի մի փաքր յԱնուն Ալիքն Ստե-
փանոսի, շինեալ եւ հաստատեալ ի ժմկն Պատիրգուեն
Յովհաննու Բաղեշեցւոյ Կոլոտ կոչեցերոյ: Եւ ըստ նո-
վաւ Երեւելի տունք Հայոց ոմանց ի գրոհէն սարրաֆից,
եւ այլոց Հնդկոց:

Իսկ Երկրորդդը՝
այսասիքէօյ: Եւ իբր աւանագեօղ, յորում բնակին
տաճիկ եւ բազմութի հըեկից. գտանին եւ յշնք՝ որը ու-
նին եկեղեցի յանուն սրբուհւոյն Պարագեւեայ, եւ
գերեզմանատուն ի գաւթի եկեղեցւոյն: Իսկ ի Գալիջի
օղիք տեղւոց են հայր, եւ եկեղեցի յանուն Սբէյն Ստե-
փաննոսի ի Եւնի մահալւէն՝ որ զինի շինեցտւ, քանզի
յառաջ էր ի թեմի եկեղեցւոյն Հայոց որ ի Պալատ ³:

այս պահումը Յ. Պարզումին

Առաջնորդություն, կ. Պոլսոց, Բ. տարի, Թիւ 351,
22 Եպքել 1900:

2 ԱՆԴ :

ՅԱՀՅՈՒԹԻՒՆՔ. ԶԵՐԻ ՏԱԿԱՆԻ ԱՀՄԱԳԻ, Հ. Պ. ԽԻ-
ՃՐԾԵԿԱՆԻ, ԱԵԽԵՄԻԿԻ 1804, Հասոր Ե. Եջ 177: